

DE SOCIALE OORSPRONG VAN DEMOCRATIE EN DICTATUUR

Klassenanalyse in het democratiseringsonderzoek

Patrick Stouthuysen

1. INLEIDING

1.1. De geschiedenis, zoals we die kennen, is de geschiedenis van de klassestrijd. Dat beweerde althans Karl Marx. De grote populariteit van het marxisme in de sociale wetenschappen is inmiddels al weer lang voorbij. De meer trendgevoelige vakgenoten trekken zelfs de blijvende relevantie van "klasse" als studie-object in twijfel. Het is daarom zo merkwaardig dat er, tijdens de laatste twee decennia, een onderzoekstraditie ontstond die zich precies een analyse van historische verschijnselen in termen van klassen tot doel heeft gesteld. Wie de historisch-sociologische literatuur doorneemt omtrent staatsvormingsprocessen, de totstandkoming en de dynamiek van de verzorgingsstaat, de internationale betrekkingen of de Noord-Zuidverhoudingen, merkt dat een niet onaanzienlijk aantal auteurs verklaringen modellen hanteert waarbinnen klassen, klasseconflicten en klasse-allianties de verklarende factoren vormen. Die auteurs noemen zich niet marxistisch en delen ook niet altijd de politieke sympathieën die traditioneel gepaard gingen met het hanteren van klassenanalyses. Het gaat om een onderzoekstraditie die wel eens wordt omschreven met termen als "new political economy" of "comparative political economy" (Evans en Stephens, 1988). De omschrijving die het best aangeeft waar het om gaat, en die we hier dan ook zullen gebruiken, is evenwel "historisch vergelijkende klassenanalyse".

In deze tekst wordt een overzicht gegeven van één specifiek onderzoeksprogramma binnen deze traditie. Met name bespreken we het werk van die auteurs, beginnend met Barrington Moore, die het ontstaan en voortbestaan van democratische regimes op basis van een klassenanalyse proberen te verklaren. Moore's *"Social Origins of Dictatorship and Democracy"* is misschien niet de eerste, maar zonder enige twijfel de meest invloedrijke poging geweest om het democratiseringsproces in termen van klassen en klasseverhoudingen te verklaren (Moore, 1966). Moore kan met recht en reden de vader van de hedendaagse historische sociologie worden genoemd. Toon-

aangevende auteurs als Skocpol, Mann, Tilly, Anderson en Wallerstein beroepen zich nadrukkelijk op zijn pionierswerk. Voor sommigen is hij, omwille van zijn outsiderpositie binnen het sociologische establishment van de jaren zestig, haast een rolmodel (Smith, 1984, Skocpol, 1988). In deze tekst zullen we een overzicht en evaluatie geven van het onderzoeksprogramma dat Moore heeft opgestart. Voorerst maken we echter een aantal algemene opmerkingen omtrent dat programma. We doen dat met behulp van de sleutelwoorden (1) historisch, (2) vergelijkend en (3) klassenanalyse.

1.2. Onder de noemer "historische sociologie" gaan nogal verschillende benaderingen schuil (Smith, 1991). De verschillen vloeien voort uit de wijze waarop sociologie en geschiedenis worden gecombineerd. De Britse socioloog Philip Abrams omschreef historische sociologie als "the attempt to understand the relationship of personal activity and experience on the one hand and social organization on the other as something that is continuously constructed in time" (Abrams, 1982). Dat streven uit zich, volgens Charles Tilly, onder vier vormen: de "metahistorische benadering" ("attempting to identify temporal patterns in all human experience"), de "wereldsysteem benadering" ("tracing the succession of world systems, the largest connected sets of human interaction"), de "microhistorische benadering" ("studying the experiences of individuals and well-defined groups within the limits set by large-scale structures and processes") en, ten slotte, de "macrohistorische aanpak": "examining large-scale structures and processes within world-systems" (Tilly, 1988). Het onderzoeksprogramma dat hier wordt besproken, valt duidelijk binnen deze laatste categorie.

1.3. De historisch vergelijkende klassenanalyse neemt niet alleen grootschalige processen en structuren tot onderwerp, maar is evenmin bescheiden met betrekking tot het tijds- en ruimteperspectief waarbinnen vergelijkingen worden gemaakt. Wat de hier besproken auteurs betreft, bestudeert Barrington Moore Engeland, Frankrijk, de Verenigde Staten, China, Japan en India, waarbij tussen de regels door ook nog Duitsland en Rusland in het verhaal worden betrokken. Bovendien bestrijkt zijn analyse een tijdvak dat zich uitstrekt van de vroege moderniteit, tot het begin van deze eeuw. Göran Therborn heeft het eerst over de zeventien belangrijkste OESO-landen, vervolgens over Latijns Amerika en uiteindelijk over de ganse wereld, waarbij hij in de analyse telkens minstens de laatste twee eeuwen in beschouwing neemt. John Stephens en Gregory Luebbert hebben het meer bescheiden over Europa in het Interbellum. Dietrich Rueschemeyer, John en Evelyne Stephens vergelijken drie continenten en doen dat ook weer over de laatste tweehonderd jaar.

1.4. Volgens Peter Evans en John Stephens ligt de specificiteit van de historisch vergelijkende klassenanalyse in "its focus on the way processes of historical change are shaped by the patterns of conflict and alliance among classes or fractions of classes" (Evans and Stephens, 1988). De meeste auteurs die zich binnen deze traditie plaatsen, hebben een duidelijke affiniteit met het marxisme, zonder dat ze zich daarom daadwerkelijk tot een marxistische sociologie bekennen. Het gaat veeleer om een kritische sympathie, die zich bijvoorbeeld vertaalt in pogingen om Weber met Marx te verbinden, of om het klassebegrip zo open te trekken dat ook "gender"- of

"etnische" relaties er binnen kunnen vallen. Typisch is bijvoorbeeld de wijze waarop Rueschemeyer, Stephens en Stephens klasse definiëren: "class refers to the structured and cumulatively unequal distribution of the objects of near-universal desire: of the material necessities of life and other economical resources, of respect and honor, and of power and influence" (Rueschemeyer, Stephens en Stephens, 1992, 47). De hier besproken auteurs verschillen overigens nogal in de wijze waarop ze met het klassebegrip omspringen. Daarover later meer, in het afsluitende en evaluerende deel.

2. 'NO BOURGEOIS, NO DEMOCRACY'. BARRINGTON MOORE OVER DE SOCIALE OORSPRONG VAN DEMOCRATIE EN DICTAATUUR

2.1. Barrington Moore's "*Social Origins of Dictatorship and Democracy*" werd hij het verschijnen onmiddellijk als een klassieker begroet. Entoesiaste besprekers plaatsten het werk op het niveau van dat van Weber en Parsons. Moore's boek werd alleszins op het juiste moment gepubliceerd. Moore's engagement en de haast duizelingwekkende reikwijdte van zijn verhaal, contrasteerden scherp met wat op dat moment gangbaar was binnen de Amerikaanse sociologie-departementen. Hier was zeer zeker geen sprake van "gortdroge" methodologische precisie of "wereldvreemde" theoretische systematiek. Moore had het onverbloemd over strijd en revolutie. Zijn conclusie dat er niet één, maar minstens drie verschillende paden naar modernisering hadden bestaan, stond bovendien haaks op de met het sociaal-wetenschappelijke establishment geassocieerde moderniseringstheorieën. Kortom, hier werd "kritische sociologie" bedreven (Smith, 1991).

Moore zocht het antwoord op de vraag naar de ontstaansvoorwaarden van democratie in een vergelijkende analyse van de klassenstructuur van een aantal pre-moderne staten. Meer bepaald de manier waarop in de verschillende samenlevingen de eerste fase van economische modernisering -de commercialisering van de landbouw- plaatsvond, stond daarbij centraal. Moore concentreerde zich op een aantal zogenaamd "kritische momenten", die hij in termen van klassenconflicten en klassencoalities ontleedde. Moore richtte zich, meer in het bijzonder, op de verhoudingen tussen de boeren, de grondbezitters, de burgerij en de vorst. Afhankelijk van de specifieke configuraties die in die kritische fasen ontstonden, sloegen landen een pad in dat uiteindelijk zou uitmonden in een democratische, communistische of fascistische bestuursvorm.

Moore's verhaal is niet eenvoudig samen te vatten (1). In een concluderend hoofdstuk onderscheidt hij de volgende voorwaarden voor democratische ontwikkeling (Moore, 1966: 431 e.v.): "(1) the development of a balance to avoid too strong a crown or too independent a landed aristocracy; (2) a turn toward an appropriate form of commercial agriculture either on the part of the landed aristocracy or the peasantry; (3) the weakening of the landed aristocracy; (4) the prevention of an aristocratic-bourgeois coalition against the peasants and workers; (5) a revolutionary break with the past."

Deze voorwaarden zijn -tot op bepaalde hoogte en in verschillende mate- aanwezig in die landen -Engeland, Frankrijk, de Verenigde Staten- die uiteindelijk het pad van de parlementaire democratie zullen volgen. De concrete historische ontwikkelingen die de desbetreffende landen hebben doorgemaakt, zijn evenwel niet altijd even gemakkelijk in deze categorieën te stoppen. In zijn analyse brengt Moore dan ook een reeks aanvullende factoren in rekening. Op andere momenten probeert hij afwijkende gevallen met behulp van ad hoc verklaringen weg te redeneren. Die uitweidingen komen de helderheid van de analyse niet ten goede. Niettemin is Moore's fundamentele gedachtengang relatief éénvoudig.

Rechtse dictaturen -"de fascistische route naar modernisering"- veronderstellen de aanwezigheid van een dominante coalitie bestaande uit een sterke staat, sterke grootgrondbezitters en een zwakke burgerij; een zwakke burgerij die afhankelijk is van de staat, ondermeer voor protectionistische maatregelen, subsidies en een gunstige arbeidswetgeving; de aanwezigheid van onvrije arbeidsverhoudingen in de landbouw; een landbouwbevolking die niet in staat is zich te organiseren. Linkse dictaturen -"het communistische pad naar modernisering"- veronderstellen een sterk gecentraliseerde staat; grondbezitters die op de steun van de staat rekenen om de onvrije arbeidsverhoudingen in stand te houden; een zwakke burgerij; een landbouwbevolking die in staat is zich te organiseren.

Opdat een democratische bestuursvorm ontstaat, is het voorerst nodig dat het machtsmonopolie van eigenmachtige heersers wordt gebroken. Daarom is het belangrijk dat, in een vroege fase van modernisering, de adel en de burgerij elkaar vinden in een gemeenschappelijke strijd tegen het vorstelijk absolutisme. Of, en onder welke voorwaarden, die twee groepen elkaar zullen vinden, heeft alles te maken met de wijze waarop de overgang van subsistentie- naar gecommmercialiseerde landbouw plaatsvindt. Moore spreekt van een "arbeidsrepressieve" vorm van commercialisering wanneer -zoals in Pruisen, Frankrijk vóór 1789 en het zuiden van de VS vóór 1866- dit via gelegaliseerde dwang en eventueel met geweld gebeurt. Een "marktgeoriënteerde" vorm van commercialisering ontstaat, waar de inzet van arbeidskrachten via de vrije markt wordt geregeld.

Dit onderscheid is uiteindelijk bepalend voor de verschillende politieke ontwikkelingen die landen doormaken. Een marktoriëntatie onder de landbezittende klassen, laat een belangenovereenkomst met de stedelijke burgerij ontstaan. Een politiek bondgenootschap tussen beiden was dan ook gemakkelijker denkbaar. Waar een arbeidsrepressieve commercialisering van de landbouw werd doorgevoerd, lagen de belangenovereenkomsten en dus ook de politieke bondgenootschappen anders. In deze landen ontstonden gunstige voorwaarden voor het ontstaan van een rechtse dictatuur. De landadel was voor het handhaven van het arbeidsrepressieve landbouwsysteem aangewezen op een sterk repressief en bureaucratisch overheidsapparaat. Zo ontstonden politieke coalities tussen de landadel en de vorst, gedragen door een gemeenschappelijk autoritair en militair waardensysteem. De rurale bevolking, gevangen in de traditionele structuren, bleef belangrijk als potentiële basis voor autoritaire waarden. In een latere fase vonden in deze landen de grootgrondbezitters en de burgerij elkaar op basis van een heel bijzondere belangenovereenkomst: de angst voor de opkomende arbeidersbeweging. Zo ontstonden coalities die gericht

waren tegen de industrie- en landbouwarbeiders en die tot doel hadden de democratische ontwikkelingen tegen te houden.

Linkse dictatoriale regimes ontstaan in het verlengde van "boerenrevoluties". De omstandigheden waaronder dergelijke revoluties succesvol zijn, hebben opnieuw te maken met de commercialisering van de landbouw. Waar de commercialisering zich sterk doorzet, worden alle traditionele landbouwstructuren omvergeworpen, zo ook de traditionele organisatieverbanden van de boeren (solidariteitsstructuren op dorpsniveau). Wanneer de boeren volledig in de markteconomie worden opgenomen, verliezen ze hun organisatiekracht en dus ook hun revolutionair potentieel. Waar evenwel commercialisering zich doorzet, maar een aantal traditionele organisatiestructuren kunnen overleven (Rusland, China), zijn de voorwaarden aanwezig voor een revolutionair boerenpotentieel. Dit potentieel wordt ook bevorderd wanneer het gaat om situaties waar de boeren geen nauwe relaties met de landbezittende klassen onderhouden (zgn. "absentee ownership").

Opdat een land het pad van de democratie inslaat, is dus op een cruciaal moment in de geschiedenis een bondgenootschap tussen landadel en burgerij nodig. Het is in deze context dat Moore de vaak geciteerde opmerking "no bourgeois, no democracy" maakt. Het bondgenootschap tussen deze twee klassen mag evenwel niet zo duurzaam zijn, dat het uiteindelijk leidt tot een gesloten front tegen de stedelijke en rurale arbeiders. Daarom is het noodzakelijk dat, in een latere fase van de geschiedenis, de burgerij ten strijde trekt tegen de privileges van de landadel en daarvoor bondgenoten zoekt bij de lagere klassen. Zo'n bondgenootschap plaatst de strijd voor democratische hervormingen op de agenda. Uiteindelijk zal een revolutionaire breuk met het verleden nodig zijn, die een einde maakt aan de restanten van vorstelijk absolutisme en adellijke voorrechten.

2.2. Net omdat Moore's werk van bij het verschijnen als belangrijk werd beschouwd, was het ook het onderwerp van een groot aantal kritische besprekingen (een overzicht: Wiener, 1975, Smith, 1984). Een aanzienlijk deel daarvan komt van landen- of periode-specialisten, die opmerken dat Moore nogal selectief met de literatuur omgaat, ontwikkelingslijnen in de geschiedenis legt die in de realiteit niet zo éénduidig zijn en concrete gebeurtenissen in het keurslijf van zijn analyse perst. Zulks is tot op zekere hoogte onvermijdelijk wanneer het om comparatieve studies van een dergelijke omvang gaat. Op deze fundamentele bemerking ten aanzien van de methode van vergelijkend historisch onderzoek, komen we later terug. Een andere veelgemaakte kritiek betreft de selectiviteit die in Moore's studie schuilt: Moore heeft geen aandacht voor andere dan de zes landen die het onderwerp van zijn boek vormen, hij heeft het niet over kleine staten, over landen die pas later onafhankelijk zijn geworden of over landen die in de door hem bestudeerde historische periode als onafhankelijke staat bestonden, maar later zijn verdwenen. De achterliggende vraag is of Moore's werk alleen maar een specifieke beschrijving van de politieke ontwikkeling in die zes landen betreft, of daarentegen pretendeert een algemene typologie, empirische veralgemening of theorie te zijn, die ook geldig is voor andere dan de door hem bestudeerde gevallen. Daarover zo meteen meer.

Vaak werd ook de opmerking gemaakt dat Moore's analyse naar een bepaalde periode toewerkt: meer concreet naar de periode tussen de twee wereldoorlogen. Moore laat de hele geschiedenis van enkele eeuwen als het voorspel fungeren voor de politieke ontwikkelingen die in het Interbellum plaatsvinden. Zijn hele boek draait eigenlijk om de vraag waarom in die periode in Duitsland en Japan autoritaire regimes ontstonden, Rusland communistisch werd en Groot-Brittannië, Frankrijk en de Verenigde Staten democratisch bleven. Eigenlijk is dat een nogal eenzijdige lezing van de geschiedenis. Men zou, wat Duitsland betreft, kunnen stellen dat de periodes van democratisch bestuur langer waren dan die van de dictatuur. Men kan, wat Duitsland en Japan betreft, de vraag stellen hoe het komt dat die staten na de Tweede Wereldoorlog stabiele democratieën werden: op basis van Moore's analyse waren ze immers veroordeeld tot een niet-democratische ontwikkeling. Dergelijke teleologische verklaringsstrategieën zullen we evenwel ook bij Moore's navolgers tegenkomen.

Een andere standaardopmerking is dat Moore de culturele factor verwaarloost. Doorheen Moore's boek loopt een polemieek met auteurs die culturele verklaringen geven, voor de aan- en afwezigheid van democratische bestuursvormen. Moore wil dat soort verklaringen ten allen prijze vermijden: "To explain behavior in terms of cultural values is to engage in circular reasoning" (Moore, 1966: 467). Voor hem is de vraag waarom een bepaalde groep er een bepaald wereldbeeld op nahoudt, van groter belang. Moore is echter geenszins blind voor het gegeven dat wereldbeelden op hun beurt de materiële werkelijkheid kunnen beïnvloeden: zo is het bijvoorbeeld onmogelijk om de verschillende maatschappelijke positie van de Engelse en de Duitse burgerij te begrijpen, zonder oog te hebben voor de politieke cultuur die in beide landen was gegroeid. Wat Moore overigens ook impliciet toegeeft (Moore, 1966: 35).

2.3. De "*Social Origins of Dictatorship and Democracy*" is een boek dat bij momenten euforisch maakt: de lezer wordt getraakteerd op brede verbanden, lange termijnprocessen en grootschalige veralgemeningen. Na lectuur blijft evenwel een onbevredigd gevoel over, dat bij herlezing alleen maar groter wordt. Kan je eigenlijk iets doen met de analyse van Moore? Is het een theorie, een typologie of een beschrijving van enkele gevallen? Net zoals bij het empirisch democratie-onderzoek wordt gegoocheld met termen als "conditions", "preconditions" en "prerequisites". (2). Moore is echter uiterst ambivalent wanneer hij generalisaties formuleert. In de inleiding stelt hij zich geen "general statement about the historical preconditions of democracy or authoritarianism" tot doel, maar wel generalisaties die lijken op "a large scale-map of an extended terrain, such as an airplane pilot might use in crossing a continent" (Moore, 1966: XI).

Die ambivalente formulering heeft tot heelwat discussie onder aanhangers geleid. Theda Skocpol, een leerling van Moore, beschouwt diens werk als een type-voorbeeld van die vorm van vergelijkende geschiedenis die "making causal inferences about macro-level structures and processes" tot doel heeft (Skocpol en Somers, 1980). Zwaan meent dat het Moore te doen was om "historical generalizations covering a broad but still limited range of complex particulars" (Zwaan, 1982), terwijl Bonnell Moore's onderzoeksstrategie nog een stuk bescheidener omschrijft als "to identify independent variables whose combination and permutation under specified historical

circumstances is said to culminate in one of three types of political arrangements" (Bonnell, 1980).

Dennis Smith, auteur van een groot aantal artikels en een monografie over Moore, merkt op dat Moore zijn boek niet de titel "Social Causes" (oorzaken), maar "Social Origins" (oorsprongen) meegaf: "Moore's causal explanations are tailored not to general patterns specific to routes but aspects of specific national cases". Wanneer Moore in drie afsluitende hoofdstukken een opsomming geeft van de kenmerken van de door hem onderscheiden routes, dan gaat het, volgens Smith, om "analytical descriptions of certain features of the three routes". Smith geeft dan ook toe dat "they fall far short of being systematic generalizations identifying antecedent structural factors whose presence or absence 'causes' the particular outcomes of each route". Dat was evenwel ook niet de bedoeling: "Moore was not attempting to identify a distinctive set of causes appropriate to each route. His causal analyses are directed to the explanation of concrete structural transformations within specific societies" (Smith, 1984: 328-329).

Die interpretatie, die misschien niet uitblinkt in helderheid of consistentie, heeft alleszins verregaande consequenties. Ze beperkt niet alleen ingrijpend de reikwijdte van Moore's stellingen, maar maakt bovendien het "testen" van diens these, in andere dan de door hem bestudeerde gevallen, tot een zinloze en nutteloze oefening (Hierover: Castles (1973), Tilton (1974), Bonnell (1980), Tumin (1982), Zwaan (1982)) (3). Wat alleszins uit de pogingen om Moore's stellingen te "testen" blijkt, is dat ongeveer alle cruciale begrippen uiterst vaag en niet te operationaliseren zijn. Hoe schat je bijvoorbeeld de machtsposities van verschillende klassen doorheen de tijd in? Hoe kan je bepalen of in een bondgenootschap, "de burgerij" dan wel "de grootgrondbezitters" de leiding hebben? Wanneer is een vorm van belangenovereenkomst voldoende om van een "bondgenootschap" te kunnen spreken? Wat is "een breuk met het verleden" en wanneer is zo'n breuk "revolutionair"?

3. 'NO WORKING CLASS, NO DEMOCRACY'. GÖRAN THERBORN OVER DE TOTSTANDKOMING VAN HET ALGEMEEN STEMRECHT

3.1. Barrington Moore concentreerde zich op de eerste fasen van de proto-democratische ontwikkeling. De auteurs die verder in deze tekst zullen worden besproken, hebben expliciet het ontstaan en voortbestaan van parlementair democratische stelsels tot onderwerp genomen. Bij elk van deze auteurs ging het erom de omstandigheden waaronder democratische bestuursvormen tot stand kwamen, net zoals Moore, te verklaren in termen van klassenconflicten en -bondgenootschappen. De Zweedse socioloog Göran Therborn deed zulks expliciet vanuit een marxistische analyse. Therborn's artikelen over het ontstaan van democratie, vormen hoofdstukken in een niet afgerond project over staat en kapitalisme. Therborns centrale vraag is, hoe politieke gelijkheid is kunnen ontstaan in een samenleving waar economische ongelijkheid bestaat. Vanuit marxistisch oogpunt is dat immers een ongerijmdheid: als politieke macht uiteindelijk een afgeleide van economische macht vormt, dan is het een raadsel hoe samenlevingen zijn kunnen ontstaan waar de bezittende klasse de politieke macht deelt met de niet-bezitters.

In een in 1977 in de *New Left Review* gepubliceerd artikel, neemt Therborn de ontwikkelde kapitalistische landen in beschouwing. Op basis van een historisch overzicht van de wijze waarop deze staten de overgang maakten van autoritaire en exclusieve, naar democratische en inclusieve bestuursvormen, komt Therborn vooreerst tot de conclusie dat geen van de grote burgerlijke revoluties eigenlijk een democratische bestuursvorm heeft doen ontstaan (4). De burgerij, die in Moore's verhaal een pioniersrol kreeg toebedeeld, blijkt geenszins haar historische taken te hebben vervuld. Burgerlijke revoluties hebben in het beste geval beperkte democratieën tot gevolg gehad. Om de totstandkoming van inclusieve democratische stelsels te kunnen verklaren, moeten dan ook andere actoren en factoren in de analyse worden betrokken. Daartoe onderscheidt Therborn drie patronen via dewelke democratische stelsels zich hebben ontwikkeld. Voor elk van deze patronen geeft hij de mechanismen aan, die maakten dat de heersende elites ertoe werden gebracht de politieke macht te delen.

Opvallend is, aldus Therborn, de belangrijke rol die oorlogen doorheen het democratiseringsproces hebben gespeeld: na beide wereldoorlogen steeg het aantal democratieën. In een klein aantal gevallen -het eerste patroon- gaat het om staten die een democratische bestuursvorm van hun overwinnaars kregen opgelegd (Oostenrijk, Finland en Duitsland zelfs tweemaal; Japan en Italië één maal). In andere gevallen - het tweede patroon- hing de invoering van de democratie op een andere wijze samen met de oorlog, of nauwkeuriger: met nationale mobilisatie. Bij de "*democracies by defeat*", door de overwinnaar opgelegde bestuursvormen, gaat het volgens Therborn om een eerder "accidentele" totstandkoming van regimes, die niet overeenstemden met de binnenlandse machtsverhoudingen en die meestal dan ook geen lang leven waren beschoren. Anders, en interessanter, is het patroon van de "*national mobilization democracies*". Soms was de invoering van de democratie een middel om de nationale mobilisatie mogelijk te maken (Noorwegen, Canada), soms het gevolg van nationale mobilisatie (België). In beide gevallen gaat het om de afhankelijkheidsverhoudingen die ontstaan wanneer een regerende elite voor haar voortbestaan afhankelijk wordt van de mobilisatie van de geregeerden. In zo'n situatie krijgen de geregeerden een machtspositie die kan worden aangewend om politieke participatie af te dwingen.

Een beperkt aantal landen heeft een democratische bestuursvorm louter op basis van interne ontwikkelingen -het derde patroon: "*internal development democracies*"- bereikt: Australië, Nieuw Zeeland en Zwitserland. In de meeste andere landen speelden interne ontwikkelingen een rol naast nationale mobilisatie. In nagenoeg al deze gevallen was de arbeidersbeweging daarvoor verantwoordelijk. Meestal was die evenwel niet sterk genoeg om op eigen kracht het stemrecht af te dwingen en werden coalities afgesloten met kleine zelfstandige boeren, met de stedelijke middengroepen en met delen van de burgerij. Geen van deze groepen zou evenwel uit zichzelf voor de totstandkoming van een inclusieve democratie hebben geijverd: de druk van de arbeidersbeweging gaf de doorslag. Opmerkelijk is overigens dat in een aantal gevallen democratie ontstaat als het onbedoeld gevolg van de machtsstrijd binnen de heersende elite. Zowel in Frankrijk als Groot-Brittannië, probeerden de traditionele elites, via uitbreidingen van het electoraat, bondgenoten te vinden om de onderlinge machtsstrijd te beslechten.

De invoering van de democratie is, aldus Therborn, niet het werk geweest van één klasse en evenmin de onvermijdelijke uitkomst van de kapitalistische ontwikkeling. De totstandkoming is evenwel in functionele zin te begrijpen. De groei van het kapitalisme impliceert de uitbreiding van de arbeidersklasse en de verdeling van de heersende klassen in concurrerende fracties. In de strijd voor nationale eenwording en nationaal overleven, is de burgerij afhankelijk van de steun van een substantieel deel van de ondergeschikte klassen. Zulks vereist een politiek apparaat gebaseerd op overleg, vertegenwoordiging en verkiezing. De economische groei biedt de speelruimte om tot een vergelijk te komen met de arbeidersbeweging. Vanuit die functionele logica is het echter niet mogelijk om de concrete totstandkoming van specifieke regimes af te leiden. Daarvoor is een samenspel van factoren verantwoordelijk geweest, zo meent Therborn.

Democratie ontstaat, aldus Therborn, doorgaans daar waar sprake is van een sterke georganiseerde arbeidersbeweging. Die arbeidersbeweging kon evenwel slechts in zeer uitzonderlijke gevallen op eigen kracht stemrecht afdwingen. "Only in conjunction with external allies were the nonpropertied masses able to gain democratic rights and it was above all the propertied minorities who in the end answered the critical questions of timing and form -of when and how democracy was to be introduced" (Therborn, 1977: 34). De mate waarin de arbeidersbeweging op die bondgenoten -"victorious armies of foreign bourgeois states, the small and self-employed petty bourgeoisie, and a section of the ruling class itself" (idem)- kon rekenen had, aldus Therborn, alles te maken met de interne contradicties van het kapitalisme: imperialistische rivaliteiten, nationale conflicten, de spanning tussen competitie en monopolisering, de tegenstellingen tussen verschillende fracties van het kapitaal (5).

3.2. In een latere publicatie past Therborn dit analysekader toe op Latijns Amerika (Therborn, 1979). De voor de Latijns-Amerikaanse democratieën meest gunstige conjunctuur ligt volgens Therborn in de jaren veertig van deze eeuw. De machtspositie van de oude heersende elites was door de economische depressie aangetast, terwijl de daaropvolgende economische opgang ruimte liet voor de eisen van de werkende klasse. Cruciaal was evenwel de internationale politieke conjunctuur: de Verenigde Staten die nadrukkelijk de anti-fascistische krachten hun steun toezeggen. Aan deze pro-democratische conjunctuur komt een einde wanneer de Koude Oorlog aanbreekt. Ook de daling van de export van grondstoffen werkt in het nadeel van de democratische regimes. Het draagvlak van de democratie erodeert, een nieuwe periode van militaire dictaturen breekt aan.

Therborn meent dat de totstandkoming van de Latijns-Amerikaanse democratieën, hoeczeer de concrete uitkomsten ook verschillend zijn, hetzelfde patroon vertoont als dat van de geavanceerde kapitalistische staten. In beide gevallen is het de arbeidersbeweging die, doorheen de strijd voor de verbetering van haar levensomstandigheden, ook de eis voor democratische rechten op de agenda plaatst. Het tijdstip en de wijze waarop politieke vertegenwoordiging tot stand komt, wordt, net zoals in de geavanceerde kapitalistische landen, evenwel niet door de arbeidersbeweging bepaald. Ook in Latijns-Amerika trad de burgerij in regel op als conserverende kracht. Onder specifieke omstandigheden -een tijdelijk machtsoverwicht van de arbeidersbeweging

tengevolge van een gunstige economische of politieke conjunctuur- kan evenwel een democratisch regime tot stand zal komen. De vorm die dat regime zal aannemen - welke exclusieven zullen worden gehandhaafd- zal uiteindelijk afhangen van de bestaande machtsverhoudingen. De zwakkere positie van de burgerij en de ondergeschikte Latijns Amerikaanse positie in het economische wereldsysteem hebben alleszins tot gevolg dat de manoeuvreerruimte van de heersende klassen kleiner is. Vandaar de periodiek opduikende militaire machtsgrepen.

3.3. Therborn's artikelen vormden de aanzet van een -voorlopig- niet voltooid project (Therborn, 1978, 1980): dat hypothekeert natuurlijk alle conclusies omtrent diens werk. Het is alleszins duidelijk dat de "functionele logica" die hij bij momenten hanteert, vaag is en weinig bijdraagt tot meer inzicht in het waarom van democratiseringsprocessen. Het lijkt er overigens op dat ook Therborn tot die conclusie is gekomen, vermits die redencetrant in zijn later werk ontbreekt (Therborn, 1995). Het marxistische analysekader is verdwenen en merkwaardig genoeg ook elke poging tot verklaring. Zo beperkt Therborn zich in een publicatie uit 1992, over de geschiedenis van het algemeen stemrecht, tot de beschrijving van "four world routes to/through modernity". Hij onderscheidt de "pioneering European route", die van de "New Worlds" (Latijns Amerika en de Britse "white settler colonies"), de "Colonial Zone" en die van de "externally induced modernizers" (Japan, Turkije, China). Voor elk van de vier wegen wordt in kaart gebracht hoe het algemeen stemrecht tot stand kwam. Voor wat Europa en de Nieuwe Wereld betreft, heeft Therborn nu veel meer aandacht voor culturele tradities en voor premoderne vormen van representatie. Over "klassenverhoudingen" of "interne contradicties van het kapitalisme" wordt niet meer gesproken. Voor Therborn is het onderzoeksveld van de klassenanalyse blijkbaar uitgeput.

Dat is merkwaardig omdat precies de analyse in termen van machtsverhoudingen, die Therborn maakt wanneer hij het over de "internal development-" en "national mobilization democracies" heeft, een interessante opening biedt. Industrialisering heeft tot gevolg dat de machtspositie van de arbeidersklasse potentieel groter wordt. Het ontstaan van massalegers impliceert dat de heersende klassen voor hun overleven afhankelijk worden van de mobilisatie van de geregerden. In beide gevallen gaat het om een machtpotentieel dat kan worden aangewend om politieke inclusie af te dwingen. Het gaat evenwel steeds om een machtsbasis waarvan de betrokkenen zich vooreerst bewust zullen moeten worden, en die bovendien gemobiliseerd en georganiseerd moet worden, vooraleer ze kan worden aangewend. Of een "klassenanalyse" ook iets kan verduidelijken over die bewustwordings- en mobilisatieprocessen, blijft evenwel de vraag.

4. DE MOORE-THESIS EN DE CRISIS VAN DE DEMOCRATISCHE REGIMES IN HET INTERBELLUM

4.1. Nogal wat critici merkten op dat, hoewel Duitsland niet rechtstreeks aan bod kwam in Moore's "*Social Origins*", het "Duitse exceptionalisme" het eigenlijke onderwerp van het boek vormde (Lorenz, 1987: 171 c.v.). De vraag waarom in Duitsland, ondanks de hoge vlucht die de industrialisering had genomen, de democratie ten onder ging, vormt ook het centrale thema in één van de meest interessante, zij het niet onmiddellijk overtuigende, toepassingen van Moore's analysekader. De Amerikaanse politicoloog John Stephens probeerde, aan de hand van Moore's stellingen, een verklaring te vinden voor de uiteenlopende evolutie die de democratische regimes tussen de twee wereldoorlogen zullen doormaken (Stephens, 1988). Stephens concentreerde zich daarbij op West-Europa: hij maakte een vergelijking tussen Duitsland, Oostenrijk, Italië, Spanje, Groot-Brittannië, Frankrijk en de onder de noemer "small countries" samengevoegde landen Zwitserland, België, Nederland, Denemarken, Noorwegen, Zweden en Finland.

Volgens Moore lag de voorwaarde voor het ontstaan van een fascistisch regime in de aanwezigheid van een coalitie van grondgrondbezitters, de staat en een politiek afhankelijke, zwakke burgerij. Meer concreet onderscheidde Moore de volgende condities: (1) de politieke dominantie van de grootgrondbezitters, (2) een gecommercialiseerde landbouw onder een arbeidsrepressief regime, (3) de aanwezigheid van een significante burgerij, die evenwel minder sterk is dan de grootgrondbezitters en die (4) de ondergeschikte partner is in bondgenootschap met de staat en de grootgrondbezitters, (5) de aanwezigheid van een sterke repressief staatsapparaat en (6) het ontbreken van een revolutionaire breuk met het verleden. Stephens probeert op basis van deze condities de landen waar de democratie ten onder ging, te onderscheiden van landen die democratisch zijn gebleven.

Volgens Stephens is de meest cruciale variabele de "strength of the agrarian elite in the late 19th century". Op basis van die variabele loopt er, aldus Stephens, een duidelijke en opmerkelijke tweedeling door West-Europa. Waar de democratie overleeft, hebben we steeds te maken met een zwakke agrarische elite (Frankrijk en de "kleine landen"). Waar de agrarische elite sterk is gebleven, gaat de democratie ten onder (Oostenrijk, Spanje, Italië, Duitsland). Er bestaat slechts één uitzondering: Groot-Brittannië, waar ondanks een sterke agrarische elite, de democratie toch is blijven voortbestaan. Over die uitzondering, zo meteen meer.

De tweedeling die Stephens constateert is opmerkelijk en intrigerend. De vraag is op basis waarvan Stephens besluit of de agrarische elite -de grootgrondbezitters- "sterk" of "zwak" is. De auteur doet dat aan de hand van data omtrent grondbezit op het einde van de 19de eeuw. Stephens stelt dat de politieke macht van de landeigenaars kan worden afgeleid van die gegevens omtrent hun economische positie. Die stelling is hoogst discutabel. Nog merkwaardiger is dat Stephens meent dat het er niet om gaat of de grootgrondbezitters "dominant" zijn in kwantitatieve zin. Immers: zowel in Duitsland, Italië, Spanje als Oostenrijk zijn er nogal wat regio's waar het dominante patroon dat van klein zelfstandig grondbezit was. Stephens meent dat er telkens "a sufficient number of large estates" bestond, zodat men ook hier kon spreken van "the formation of a powerful landed elite" (Stephens, 1989, 1028). Het is duidelijk dat we

hier te maken hebben met een uiterst subjectieve en weinig betrouwbare manier van data-behandeling. De lezer krijgt sterk het gevoel dat het om een achteraf redenering gaat: als de democratie ten onder ging, dan moest er wel een sterke rurale elite hebben bestaan. Als de feiten een andere richting uitwijzen, dan moeten die feiten anders geïnterpreteerd worden.

Die eenzijdige lectuur van de geschiedenis vloeit voort uit de assumpties waarvan de auteur vertrekt. In navolging van Therborn, stelt Stephens dat enkel de arbeidersklasse zich consistent pro-democratisch zal opstellen. De stedelijke middenklasse, de zelfstandige en de landloze boeren kunnen zowel een coalitie aangaan met arbeidersbeweging, als de massabasis leveren voor autoritaire bewegingen. De burgerij, bij Moore nog de motor van het democratiseringsproces, krijgt hier slechts een beperkt pro-democratisch vermogen toebedeeld: enkel onder druk van andere klassen zal de burgerij zich in het kamp van de democratie plaatsen. Volgens Stephens is de totstandkoming van democratische regimes na de eerste wereldoorlog, het gevolg geweest van een tijdelijk machtsoverwicht van de pro-democratische maatschappelijke klassen. Waar evenwel op de achtergrond een monsterverbond tussen het grootgrondbezit, de staat en een afhankelijke burgerij bestond, zal de democratie, bij de eerste tekenen van verzwakking van de positie van de arbeidersbeweging, onder druk komen te staan en uiteindelijk bezwijken.

Die blijvende politieke dominantie van de grootgrondbezitters kan, aldus Stephens, verklaard worden aan de hand van Moore's overige voorwaarden. In de vier landen waar een autoritair regime ontstaat -Duitsland, Oostenrijk, Spanje en Italië- bestond een systeem van "arbeidsrepressieve landbouw"; in Groot-Brittannië -het andere land waar de grootgrondbezitters een politiek significante positie innamen- was zulks niet het geval. Minder duidelijk is het patroon wanneer de andere variabelen in rekening worden gebracht. Wat de variabelen "sterkte van de burgerij" en "burgerij als ondergeschikte partner van de grootgrondbezitters" betreft, moet Stephens toegeven dat enkel in Oostenrijk Moore's criteria van toepassing zijn. Ook de variabele "aanwezigheid van een sterke repressieve staat" is niet zonder problemen, vermits noch Spanje, noch Italië in dit patroon kunnen worden ingepast. De variabele "revolutionaire breuk met het verleden" -de allervaagste van een reeks opmerkelijk vage factoren- blijkt tot op zekere hoogte de verwachte patronen op te leveren, behalve dan dat blijkt dat ook de zogenaamde "kleine landen" zonder revolutionaire breuk de weg van de democratisering zijn ingeslagen.

Op basis van deze voor Moore's thesis niet zo gunstige test, komt Stephens niettemin tot de conclusie dat agrarische klasseverhoudingen en allianties, "necessary though not sufficient causes of the breakdown of democracy in interwar Europe" zijn geweest (Stephens, 1989, 1070). De aanwezigheid van een aanzienlijke groep grootgrondbezitters weegt volgens Stephens zwaar op wat andere klassen zullen kunnen doen en laten. Voor de burgerij, geconfronteerd met een gemobiliseerde arbeidersbeweging, maakt zulks de optie van een autoritaire oplossing denkbaar. Voor de arbeidersbeweging wordt het, in de mate dat de coalitie tussen grootgrondbezit en burgerij de middenklasse en de boeren weet te beïnvloeden, moeilijk om bondgenoten te vinden. Stephens concludeert dan ook voor die landen die in het Interbellum in autoritaire zin evolueren: "had the country in question had different landholding patterns and

resultant state-class relations, democracy would have survived" (Stephens, 1989, 1070).

4.2. Het is interessant om Stephens' analyse te confronteren met die van een andere auteur, die precies dezelfde periode en dezelfde problematiek tot onderwerp heeft en die bovendien eveneens verklaringen zoekt in termen van klasseverhoudingen. De jonggestorven Amerikaanse politicoloog Gregory Luebbert geeft in een artikel -en in een na zijn dood onafgewerkt uitgegeven boek- een nogal verschillend antwoord, op de vraag waarom tijdens het Interbellum sommige democratieën ten onder gingen (Luebbert 1987 en 1991). Luebberts' gebruik van het instrument klassenanalyse is bovendien een stuk concreter: de auteur maakt een analyse in termen van de strategieën van organisaties die klassen proberen te mobiliseren.

Luebbert stelt dat het Interbellum vaak wordt voorgesteld als een strijd tussen de alternatieven democratie en dictatuur. In de realiteit ontwikkelen zich in deze periode echter vier types regimes: de pluralistische democratieën, de sociale democratieën, de traditionele dictaturen en het fascisme. De vraag waarom sommige staten zich niet in democratische zin ontwikkelden is volgens Luebbert dan ook verkeerd. In feite, zo meent Luebbert, was een pluralistische democratie, voor die landen die er niet reeds vóór de eerste wereldoorlog over beschikten, een onmogelijk streefdoel. Voor die landen lagen evenwel andere alternatieven open. Duitsland, bijvoorbeeld, werd niet fascistisch omdat het geen pluralistische democratie kon worden, maar omdat het er niet in slaagde zich om te vormen tot een sociale democratie, zoals Noorwegen, of een traditionele dictatuur, zoals Hongarije. Het fascisme was, volgens Luebbert, niet het gevolg van de onmogelijkheid om een pluralistische democratie door te voeren, maar van de onmogelijkheid om andere alternatieven te bereiken.

Luebbert onderscheidt vier types regimes, op basis van de manier waarop werd gecageerd op de eisen van de georganiseerde arbeidersbeweging. Vakbonden konden ofwel worden geïntegreerd, ofwel door de staat onderdrukt. Integratie kon plaatsvinden op corporatieve of pluralistische basis. Het corporatisme kent een democratische variant, zoals in Zweden, Noorwegen of Tsjechoslovakije, en een autoritaire variant, zoals in Italië of Duitsland. Luebbert heeft het dan respectievelijk over een *sociale democratie* en over *fascisme*. De corporatistische vorm van integratie betekende dat de sociaal-economische partners, met de staat, bindende afspraken maakten met betrekking tot de organisatie van de economie. Bij een pluralistische vorm van integratie is zulks veel minder het geval: vakbonden zijn er vrij om zich te organiseren, maar er ontstaat geen geïnstitutionaliseerd overlegstelsel. Dit pluralistische model vond men, aldus Luebbert, ondermeer in Groot-Brittannië, Frankrijk en Zwitserland, voorbeelden van *pluralistische democratieën*. In een laatste type, dat van de *traditionele dictaturen*, slaagt men er niet in de arbeidersbeweging te integreren. In deze landen -Finland en een groot deel van Centraal en Oost Europa- blijft repressie het enige antwoord.

Luebberts' vier regimes zijn duidelijk ideaaltypen; een aantal landen -waaronder België en Nederland- kende in de praktijk een mengvorm. De vier ideaaltypes corresponderen met een bepaalde historische ontwikkeling. Cruciaal was volgens Luebbert de positie van de liberale partijen vóór 1914. Waar deze partijen dominant

waren -Groot-Brittannië, Frankrijk, Zwitserland- vond de integratie van de arbeiders vrij vroeg plaats, in feite vooraleer zich massabewegingen en massapartijen hadden gevormd. Integratie vond dan ook plaats op graduele en sectoriële basis. De arbeidende bevolking verwierf geleidelijk politieke rechten en bovendien werden een aantal elementaire vakbondseisen -recht op vereniging, stakingsrecht, collectieve onderhandelingen- ingewilligd. In landen waar geen liberale hegemonie bestond, zou die integratie pas later plaatsvinden en onder totaal gewijzigde omstandigheden. Cruciaal is hier de ervaring van de eerste wereldoorlog: in 1918 is de arbeidersbeweging versterkt, georganiseerd en gradualiseerd. Voor die landen waar de integratie nog moest beginnen, vormde het pluralistisch-democratische model, gesteund op geleidelijke accommodatie, dan ook geen werkbaar alternatief.

De samenlevingen die zich na 1918 tot sociale democratieën ontwikkelden, of waar een fascistische of traditionele dictatuur zal ontstaan, kenmerken zich door het ontbreken van sterke liberale partijen. Dat heeft slechts voor een deel te maken met het latere tijdstip van industrialisering (6). De zwakte van de liberalen had ook te maken met de mate waarin "pre-industriële breuklijnen" de natie doorkruisten. In die samenlevingen die niet het pad van de pluralistische democratie zullen volgen, vinden we steeds een liberale burgerij die verdeeld is in verschillende linguïstische, regionale, culturele, etnische of religieuze kampen. Telkens gaat het om samenlevingen waar nog geen oplossingen waren gevonden voor de tegenstellingen voortvloeiend uit het proces van natievorming, terwijl reeds de tegenstellingen eigen aan de industriële revolutie, op de politieke agenda werden geplaatst.

Op dit punt is het misschien goed om de Moore-thesis in herinnering te brengen. Volgens Moore is de zwakke positie van liberale partijen -of bij uitbreiding: van de burgerij- de keerzijde van een meer fundamenteel gegeven: de sterkte van de landelijke elite van grootgrondbezitters. Bij Moore en Stephens ligt de verklaring van het liberale falen dan ook besloten in de hegemone positie van de traditionele rurale elites. Volgens Luebbert is er evenwel geen rechtlijnig verband tussen de aanwezigheid van grootgrondbezit of een "arbeidsrepressieve vorm van commerciële landbouw" en het type regime dat zich zal ontwikkelen. Op basis van de rurale sociale structuur is het niet mogelijk de politieke uitkomst te voorspellen: noch de omvang van de landbouw, noch de grootte van het "ruraal proletariaat" correleren met enig type van politiek regime (7). Luebbert stelt dan ook dat "the outcomes were determined by politics rather than by rural class structure": de manier waarop en de voorwaarden waaronder de rurale samenleving werd gemobiliseerd, waren bepalend voor de vorm die het politieke regime zou aannemen (Luebbert 1987, 463).

In die landen die zich vóór 1914 nog niet op het pad van de pluralistische democratie hadden begeven, maakte de plotse invoering van het algemeen stemrecht en de radicalisering van de arbeidersbeweging op het einde van de eerste wereldoorlog, de strategie van geleidelijke integratie onmogelijk. De twee stedelijke klassen stonden lijnrecht tegenover elkaar en zochten bondgenoten onder de rurale klassen. Cruciaal was volgens Luebbert de positie van wat hij als de "middle peasants" omschrijft, de kleine zelfstandige landbouwers. Dat was de enige groep die een electoraal aanzienlijke omvang wist te combineren met een vorm van politieke organisatie. De grote landeigenaars waren, aldus Luebbert, "a spent political force"; het rurale proletariaat was ongeorganiseerd en niet gepolitiseerd. De zelfstandige landbouwers

hadden eigen organisaties en vaak zelfs eigen partijen. Zij waren in staat de politieke balans te doen omslaan in één of andere richting. De richting waarin die balans zou omslaan, zou bepalen welk type regime tot stand kwam.

Het patroon is duidelijk. Waar linkse partijen het landbouwproletariaat proberen te organiseren en via bijvoorbeeld eisen voor hogere lonen of landhervormingen te mobiliseren, zullen ze de kleine zelfstandige boeren tegenover zich vinden. Dat is het geval in Spanje, Italië en ook in Duitsland. Telkens bestaat er een omvangrijk ruraal proletariaat dat nog niet georganiseerd was en waarop linkse partijen en vakbonden zich zullen richten. Het resultaat was telkens dat de kleine boeren zich tegen links richtten en uiteindelijk de machtsbasis van een fascistisch regime vormden. Dat het ook anders had kunnen verlopen bewijzen Noorwegen, Zweden en Denemarken. Daar ontstonden telkens bondgenootschappen van socialisten en kleine boeren. Links richtte zich pas laat op het rurale proletariaat, dat tegen die tijd dan ook al georganiseerd was door andere partijen. De situatie was vergelijkbaar in Tsjechoslowakije, waar de sociaal-democraten, en later de communisten, niet in staat bleken om het landbouwproletariaat, dat reeds door katholieke populistische partijen was georganiseerd, voor zich te winnen. In alle gevallen vormde het bondgenootschap tussen arbeidersbeweging en kleine boeren het draagvlak van een sociaal-democratisch regime.

In een aantal landen zullen de burgerlijke en liberale partijen zich expliciet tot de zelfstandige boeren richten: dat was bijvoorbeeld het geval in Finland, Oostenrijk, Hongarije en het grootste deel van Oost en Centraal Europa. Telkens ging het om landen waar een vóór 1914 zwakke en verdeelde liberale burgerij, na 1918 door burgeroorlogen en vrees voor revolutie aan elkaar wordt gesmeed. De liberalen zullen een bondgenootschap met de kleine landeigenaars aangaan, maar de leiding moeten afstaan aan de boerenpartijen die sterker en beter georganiseerd zijn. Het resultaat van deze configuratie zijn traditionele dictaturen, die zich van het fascisme onderscheiden in het feit dat de regimes geen poging doen om een vorm van autoritaire corporatistische integratie te bewerkstelligen.

4.3. De sterkte van Luebberts analyse ligt in de wijze waarop hij twee, uiteindelijk verschillende, logica's met elkaar combineert: enerzijds schetst hij de structurele beperkingen waarbinnen de actoren hun weg moeten proberen te vinden, anderzijds erkent hij de politieke handelingsvrijheid waarover ze blijven beschikken. Het soort politiek regime waarover een samenleving beschikt, ligt volgens Luebbert niet verankerd in de klassenstructuur. Wél is het zo dat vanuit bepaalde structurele gegevens sommige politieke uitkomsten moeilijker bereikbaar zijn dan andere. De vergelijking met het werk van Stephens bewijst wat klassenanalyse kan en niet kan. Een analyse in termen van klassen geeft zicht op mogelijkheden en onmogelijkheden, op structurele beperkingen en potentialiteiten. Zo'n analyse geeft evenwel geen zicht op hoe klassen zullen worden georganiseerd of op de strategieën die organisaties zullen ontwikkelen. Daarvoor moet men, zoals Luebbert, buiten het kader van de klassenanalyse stappen.

5. KAPITALISTISCHE ONTWIKKELING EN DEMOCRATIE: DE SYNTHESE VAN RUESCHEMEYER, STEPHENS EN STEPHENS

5.1. "*Capitalist Development and Democracy*", van Dietrich Rueschemeyer en het echtpaar John en Evelyne Stephens (voortaan afgekort als RS&S), is ongetwijfeld het meest ambitieuze werk dat de traditie van historisch vergelijkende klassenanalyse voorlopig heeft voortgebracht. Een recensent schrijft de auteurs de verdienste toe dat "they have codified the generation of research that took place after Moore" (Schwartz, 1993). RS&S menen bovendien dat ze er in hun werk in geslaagd zijn de onopgeloste vragen te beantwoorden, die verantwoordelijk zijn voor de malaise waarin het empirische democratie-onderzoek zich bevindt. RS&S stellen dat ze, op basis van een klassenanalyse, een verklaring kunnen geven voor de onverklaarde samenhang tussen economische ontwikkeling en democratie, die uit empirisch onderzoek blijkt. Volgens de auteurs zijn de effecten die industrialisering op de machtsbalans tussen de klassen teweegbrengt, voor deze samenhang verantwoordelijk. Industrialisering maakt dat klassen die er uit de aard van de zaak anti-democratische preferenties op nahouden - de grootgrondbezitters- verzwakken, terwijl de positie van de pro-democratische klasse -de arbeidersklasse- wordt versterkt. Op die manier kan, volgens RS&S, worden verklaard waarom economische ontwikkeling zo'n sterke predictor van democratisering vormt.

RS&S vertrekken van een model waarin klassen, op basis van hun "objectieve belangen", bepaalde preferenties met betrekking tot democratisering worden toegeschreven. RS&S onderscheiden zich evenwel van andere marxiserende benaderingen doordat ze bewust verklaringen in termen van "functionele noodzaken" of "structurele determinaties" achterwege laten. Hun analyse loopt parallel met de wijze waarop Fred Block en Theda Skocpol de totstandkoming, de vorm en de inhoud van verzorgingsstaten proberen te verklaren. Het gaat om een analyse in termen van afhankelijkheden, machtsposities, tactieken en strategieën, die op het eerste zicht dan ook niet zo verschillend lijkt van de klassieke pluralistische benaderingen die men aantreft bij Robert Dahl of Charles Lindblom. Het verschil bestaat erin dat machtsverhoudingen hier worden gerelateerd aan de economische structuren van een samenleving. Deze verklaringsstrategie werd ontwikkeld in de context van het marxistische debat over de staat. Fred Block hanteerde de notie van "structurele machtsposities" als alternatief voor de "structuralistische" en "instrumentalistische" zienswijzen. Volgens Block vormt de concrete invloed die arbeid en kapitaal op de staat hebben, een afgeleide van de afhankelijkheids-, en dus machtsverhoudingen, die tussen deze groepen en de staat bestaan. "Klasse" wordt in deze context begrepen als een in de structuren van een samenleving vastgelegd gegeven, op basis waarvan "structurele machtsposities" kunnen worden verworven (Hierover: van den Berg, 1988).

De totstandkoming van democratische regimes wordt door RS&S dan ook geanalyseerd in termen van machtsverhoudingen tussen klassen en klassencoalities. Die machtsverhoudingen worden beïnvloed door twee andere machtsconfiguraties: de structuur en sterkte van het staatsapparaat en de transnationale machtsverhoudingen waarbinnen staten opereren. Op haar beurt zal de totstandkoming van democratische regimes de machtsposities van klassen en de structuur en de positie van de staat beïnvloeden. RS&S zijn er zich van bewust dat de machtsverhoudingen tussen

klassen, de bondgenootschappen en conflicten, de strategieën en tactieken, die zich zullen ontwikkelen, niet a priori kunnen worden vastgesteld. RS&S stellen zich op het standpunt dat "classes may have *objective* interests, but in historical reality class interests are inevitably subject to *social construction*" (RS&S, 1992: 53). Elke klassenanalyse moet dan ook naast deze "objectieve" dimensie plaats inruimen voor de meer "subjectieve" aspecten, zoals de vraag hoe klassen zichzelf alsdusdanig zullen herkennen, hoe ze hun belangen ontdekken, hoe ze zich organiseren en hoe ideologische strijd verloopt.

RS&S concentreren zich in eerste instantie op die "objectieve" dimensie. De relatie tussen klasse en democratie is, zo stellen ze, "quite simple": "those who have only to gain from democracy will be its most reliable promoters and defenders, those who have most to lose will resist it and will be most tempted to roll it back when the occasion presents itself" (RS&S, 1992: 57). Vervolgens stellen ze de vraag, wat verschillende klassen te winnen of te verliezen hebben bij democratie en in welke mate die klassen in staat zullen zijn zich te organiseren voor collectieve actie ter verwezenlijking van die preferenties. Dat brengt hen tot de volgende proposities die hun onderzoek zullen sturen:

- agrarische elites die afhankelijk zijn van een grote aanvoer van goedkope arbeidskrachten zullen zich systematisch tegen democratisering verzetten;
- de stedelijke arbeidersklasse zal zich pro-democratisch opstellen, tenzij de arbeidersbewegingen worden gekaapt door autoritaire leiders;
- de industriële burgerij, de middenklasse en de kleine boeren nemen een ambivalente positie in: ze zullen voor zichzelf een uitbreiding van de democratie wenselijk achten, maar niet geneigd zijn deze privileges te delen met de ondergeschikte klassen;
- het ruraal proletariaat is op basis van zijn positie pro-democratisch, maar is door gebrek aan organisatie zelf niet in staat politieke invloed uit te oefenen.

Zoals gezegd ruimen RS&S in hun analyse plaats in voor twee andere machtsconfiguraties: de structuur en sterkte van het staatsapparaat en de transnationale machtsverhoudingen waarbinnen staten opereren. In dit verband ontwikkelen ze twee bijkomende stellingen:

- opdat zich een democratische bestuursvorm zou kunnen ontwikkelen moet de staat relatief autonoom zijn van de heersende klassen. Het staatsapparaat (bureaucratie, leger en politie) mag zich evenwel ook niet te zelfstandig opstellen, zodat het zelf een bedreiging van democratie vormt;
- economische en politieke afhankelijkheid (van internationale markten en transnationale bedrijven) zal een negatief effect hebben op democratisering, omdat in zo'n situatie de interne machtsbalans tussen klassen door externe ontwikkelingen uit evenwicht kan worden gebracht.

5.2. Aan de hand van die stellingen maken RS&S vervolgens een reeks case-studies en historische vergelijkingen van democratiseringsprocessen in drie groepen van staten: de ontwikkelde kapitalistische landen (Europa, Noord-Amerika, Australië en Nieuw Zeeland), Latijns-Amerika en ten slotte Centraal-Amerika en de Caraïben. Het

is evenwel niet duidelijk wat precies de bedoeling is van de landenstudies en vergelijkingen die de auteurs maken. Is het hen om een test van de in hun stellingen besloten hypothesen te doen? Gebruiken ze de proposities louter in heuristische zin, als referentiekader, waarbinnen ze een bepaalde interpretatie van de historische feiten willen mogelijk maken?

Wanneer ze de drie historische vergelijkingen en de talloze case-studies als een test van hun stellingen beschouwen, dan is er overduidelijk een probleem. De auteurs zoeken consistent naar informatie die hun stellingen kan bevestigen en putten zich uit in ad hoc-redeneringen om afwijkende resultaten weg te verklaren. Getoetst wordt er dus niets. In een afsluitend hoofdstuk laten de auteurs verstaan dat hun streefdoel elders moet hebben gelegen. Ze concluderen dat "the three comparative historical studies demonstrated the utility of the theoretical framework" (RS&S, 1992: 269). Dat is een bedenking die mogelijk enige betekenis heeft met het oog op toekomstig en toetsend onderzoek, maar die de lezer voorlopig niet veel wijzer maakt.

Ook elk van de drie regio-studies wordt met enkele conclusies afgesloten. Wat de geavanceerde kapitalistische landen betreft, stellen RS&S dat de groei van de arbeiderklasse de cruciale factor doorheen het democratiseringsproces is geweest. De burgerij, de middenklasse en de boeren namen steeds een ambivalente positie in, terwijl de agrarische elites zich consistent tegen democratisering hebben verzet. De verklaring voor de toch nogal verschillende totstandkoming van democratische stelsels, zoeken ze in het vermogen van de arbeidersklasse tot zelf-organisatie en de daarmee gepaard gaande strijd om de ideologische hegemonie. Die verklaring is overigens niet altijd even samenhangend. Zo wordt bijvoorbeeld de mate waarin de arbeidersbeweging door de heersende klassen als bedreigend werd ervaren, zowel gebruikt om het afglijden naar een autoritair regime (Spanje, Italië) als een snelle democratische doorbraak (Noorwegen, Zweden) te verklaren. In een reeks gedetailleerde case-studies proberen de auteurs duidelijk te maken hoe deze algemene trends zich in concrete landen hebben doorgezet. Dat leidt tot nogal wat ad hoc-verklaringen in termen van personen en evenementen. Die verklaringen hoeven geenszins onjuist te zijn, maar zijn alleszins in tegenspraak met het gehanteerde analysekader.

In het deel over Latijns Amerika concluderen RS&S dat de middenklasse, meer dan in de ontwikkelde kapitalistische landen, een prominente rol heeft gespeeld in het democratiseringsproces. Dat is het gevolg van de zwakte van de arbeidersklasse. Het resultaat is evenwel dat de Latijns-Amerikaanse democratieën beperkt zijn, er meer exclusieven op nahouden en zich veel moeilijker hebben kunnen consolideren. Het is vooral de latere en beperktere industrialisering die maakt dat de klassebalans minder voordelig is voor de democratie. De Latijns-Amerikaanse arbeidersklasse werd bovendien niet op dezelfde wijze georganiseerd. De plaats die elders door socialistische arbeiderspartijen werd ingenomen, werd hier door populistische (in "mineral export economies") en clientelistische partijen (in "agricultural export economies") gevuld. Radicale populistische massapartijen werden door de midden-groepen als een bedreiging ervaren en riepen anti-democratische tegenbewegingen in het leven. Clientelistische partijen werden vaak gedomineerd door de agrarische elite, zodat de inclusie van de arbeiders traag en beperkt verliep. RS&S leggen ook sterk de nadruk op het feit dat de Latijns-Amerikaanse staat over een grotere autonomie

beschikte: het ongecontroleerde repressieapparaat en de grotere rol van de overheid in de economie, deden de interne machtsbalans in het nadeel van de democratie overhellen.

Ook in Latijns Amerika en op de Caraïben ontbrak een voor de democratie gunstige constellatie. Ook daar ging het om een latere en beperkte vorm van industrialisering en om staatsapparaten die een grote autonomie wisten te verwerven. De economische dependentie was zo mogelijk nog uitgesprokener dan in Latijns Amerika. Niettemin vinden we in deze regio enkele opmerkelijk inclusieve en geconsolideerde democratische regimes: een aantal Britse ex-kolonies en ook Costa Rica. RS&S proberen een verklaring voor deze anomalieën te geven, deels in termen van het door hen gehanteerde analysekader, deels in termen van personen en evenementen. Zo kan, wat Costa Rica betreft, de zwakkere positie van de oligarchie en de sterkere positie van de middenklasse tot op bepaalde hoogte verklaard worden vanuit het soort agrarisch regime dat in koloniale tijden bestond (kleine zelfstandige boeren ipv. grootgrondbezitters). Cruciaal zijn evenwel de burgeroorlog van 1948 en de accommodatiepolitiek die de elites sindsdien ten aanzien van elkaar hebben gevoerd.

Voor wat de Britse ex-kolonies betreft, wijzen RS&S erop dat de lokale planters er nooit in geslaagd zijn het staatsapparaat onder hun controle te brengen, dat er geen groot en ongecontroleerd militair apparaat bestond en dat zich reeds vóór de onafhankelijkheid massapartijen en vakbonden hadden kunnen ontplooien. Voorts stellen ze dat het democratiseringsproces in de vroegere Caraïbische kolonies, een afgeleide vormde van de klasseverhoudingen in Groot-Brittannië zelf: de pro-democratische klassebalans in het moederland bevorderde ook de democratische ontwikkelingen in deze kolonies. Merkwaardig genoeg weigeren de auteurs te aanvaarden dat misschien ook de specifiek Britse koloniale traditie in dit alles van betekenis is geweest. Immers, ook in de meeste andere koloniale mogendheden helde de klassebalans over naar de pro-democraten, zonder dat zulks repercussies had in de kolonies. In deze vroegere Britse kolonies blijkt overigens ook economische dependentie niet noodzakelijk een anti-democratisch effect te ressorteren. De lokale politieke elites bleken, weerom onder invloed van een Britse bestuurlijke traditie, voor zichzelf meer manoeuvreerruimte te hebben gecreëerd dan volgens de schema's van de orthodoxe dependentie-denkers mogelijk was.

5.3. RS&S hebben bewust gekozen voor een analyse die niet alleen vergelijkend is, maar waarbij de vergelijking bovendien in een lange termijnperspectief wordt geplaatst dat ook nog eens drie continenten beslaat. Het onvermijdelijke resultaat is een verregaande schematisering en een steeds abstracter worden van de historische patronen. Het is zeer de vraag of het werk daardoor aan reikwijdte of diepgang wint, wat het aan specificiteit verliest. Als bijvoorbeeld in het stuk over Duitsland niet één keer de naam van Bismarck valt, er geen melding wordt gemaakt van de mislukte revolutie van 1848, en er evenmin iets wordt gezegd over de Duitse parlementaire traditie die onder het Keizerrijk bestond, dan is het niet duidelijk of er nog iets zinvol ter vergelijking wordt overgehouden.

Problematischer is het feit dat de uiteindelijk geconstrueerde historische patronen zo algemeen geformuleerd worden, dat ze niet alleen nog weinig inhoud hebben, maar

zich bovendien onttrekken aan elke vorm van toetsing. Zo is de voortdurend herhaalde conclusie dat democratie een kwestie van machtsverhoudingen is, welhaast tautologisch, vermits de auteurs per definitie elk maatschappelijk verschijnsel benaderen als de resultante van machtsverhoudingen. Bovendien hanteren RS&S een onderzoeksstrategie die er blijkbaar niet in bestaat hypothesen te testen, maar die eerder tot doel lijkt te hebben een aantal assumpties te bevestigen. Als het werk van RS&S effectief als een codificatie van de historisch vergelijkende klassenanalyse dient te worden gezien, dan zou het wel eens om een doodlopend onderzoeksprogramma kunnen gaan.

6. KLASSENANALYSE IN HET DEMOCRATISERINGSONDERZOEK: EEN EVALUATIE

6.1. Het centrale begrip en de eenheid van analyse binnen de traditie van historisch vergelijkende klassenanalyse is "klasse". Historische ontwikkelingen worden bestudeerd in termen van machtsverhoudingen, conflicten en bondgenootschappen tussen klassen. Het is dan ook merkwaardig dat geen van de besproken auteurs het nodig vindt om het begrip "klasse" te operationaliseren. Ook andere fundamentele vragen worden nauwelijks gesteld en zeker niet beantwoord. Zo heeft de lezer er het raden naar welke klassen er precies worden onderscheiden, op basis waarvan zo'n onderscheid eventueel wordt gemaakt, hoe de klassestructuur van de bestudeerde samenlevingen er uitziet, op basis waarvan mensen tot een klasse behoren of ertoe kunnen worden gerekend. De onnauwkeurigheid van de termen waarmee verschillende klassen worden aangeduid is opmerkelijk. Vooral als het over de zogenaamde "middenklassen" gaat, of over de stratificatie van het agrarische deel van de samenleving, is elke systematiek zoek. Het is evident dat zulks een zware hypotheek legt op de conclusies die de auteurs menen te kunnen trekken.

6.2. Met uitzondering van Luebbert, schrijven de hier besproken auteurs, klassen bepaalde belangen en handelingen toe. Het is niet duidelijk of er hier enkel sprake is van reïficerend taalgebruik, of er daarentegen daadwerkelijk in termen van "klassen als actoren" wordt geredeneerd. Enkel RS&S kiezen ondubbelzinnig voor deze tweede zienswijze. Het komt alleszins de verdienste toe dat ze de fundamentele vragen of klassen kunnen handelen, hoe klassen zich bewust worden van hun belangen en hoe klassen tot een samenhangende ideologie en politieke strategie kunnen komen, niet uit de weg gaan. Net omdat ze die fundamentele kwesties onderkennen, is het interessant om even in te gaan op de wijze waarop ze naar een oplossing zoeken.

Volgens RS&S behoren mensen die een zelfde positie in het productieproces innemen tot een zelfde klasse en hebben ze dus ook gelijklopende "objectieve belangen". In de klassieke marxistische analyse is het mogelijk om op basis van die "objectieve belangen" ook de concrete preferenties en het concrete gedrag van mensen af te leiden. Omdat leden van een zelfde klasse, geconfronteerd met dezelfde situaties, dezelfde handelingen zullen stellen, is het, volgens marxisten, mogelijk om van "klassen als collectieve actoren" te spreken (Elster, 1985: 344). RS&S gaan evenwel niet helemaal mee met deze redenering. Ze proberen de valkuil van het determinisme

te ontwijken, door te beweren dat de handelingen die concrete individuen zullen stellen, niet van hun objectieve belangen kunnen worden afgeleid. Wat mensen als hun belangen erkennen en welke gevolgen ze daaraan verbinden, is volgens RS&S steeds het resultaat van "sociale constructie", van ideologische en andere strijd.

RS&S hebben op die manier mogelijk de valkuil van het determinisme ontweken, maar zijn vervolgens wel in het constructionistische mocras terechtgekomen. Immers, het probleem is dat ze ook de "organization of production" -de basis waarvan ze objectieve klassen en klassebelangen afleiden- zien als het product van sociale constructie. Ook de organisatie van het productieproces is "interrelated" met "the ideas and attitudes of the members of a class" en met "the determination and pursuit of collective goals through organized action on behalf of a class" (RS&S, 1992: 53). Met deze constructionistische redenering die in haar eigen staart bijt, is de cirkel gesloten. Het is, op basis van die redenering, alleszins voor mij niet duidelijk hoe de auteurs nog in termen van "objectieve klassen" en "objectieve klassebelangen" kunnen spreken, laat staan van "klassen als collectieve actoren". Tot nader order blijft het verklaringsprobleem "hoe kunnen klassen handelen" dan ook onopgelost.

6.3. De hier besproken auteurs zijn ook niet altijd duidelijk over hoe ze precies de verbinding willen leggen tussen de "histoire structurelle" van klassen en klassebelangen en de "histoire événementielle" van concrete politieke strijd, van organisaties, partijen en strategieën. De vraag is, met andere woorden, op welke wijze een "klassenanalyse" tot meer inzicht in de dynamiek van democratiseringsprocessen kan leiden. Weerom zijn het RS&S die de meest ambitieuze oplossing voor dit verklaringsprobleem suggereren. Volgens hen is het mogelijk om, op basis van de door hen onderscheiden objectieve klassebelangen, te bepalen of klassen in essentie pro- of anti-democratisch zullen zijn. De auteurs stellen dat klassen die enkel te winnen hebben bij democratie, actief de zaak van de democratie zullen bevorderen. Die klassen die het meest te verliezen hebben, zullen daarentegen geneigd zijn de totstandkoming van een democratisch regime tegen te werken (RS&S, 1992: 57). Het is zeer de vraag of die afleiding, zelfs als een theoretische oefening, mogelijk is. Wat zal bijvoorbeeld de "middenklasse" objectief te winnen hebben bij democratie? Hobsbawm beschrijft hoe éénzelfde maatschappelijke laag van winkeliers en ambachtslui in Frankrijk en in Duitsland, respectievelijk in het linkse democratische en het rechtse anti-democratische kamp terechtkomt (Hobsbawm, 1987: 126 en 171). Welk van beide groepen heeft een op basis van zijn "objectief klassebelang" correcte keuze gemaakt?

In het werk van RS&S treffen we evenwel ook de meer bescheiden vorm van klassenanalyse aan, die we ook bij Therborn tegenkwamen. In deze vorm verwijst "klasse" slechts naar een maatschappelijke positie, op basis waarvan mensen over meer of minder hulpbronnen beschikken, die hen toelaten invloed uit te oefenen op -in dit geval- het politieke proces. Zo'n benadering, waarbij "klasse" één van de factoren vormt op basis waarvan de machtsbalans tussen pro- en anti-democraten zal worden bepaald, kan voor een deel de sterkte en de opstelling verklaren van de partijen die in een democratiseringsproces tegenover elkaar staan. Het moet evenwel duidelijk zijn waar deze vorm van klassenanalyse ophoudt nuttig te zijn. Als het -om nog even de militaire beeldspraak aan te houden- gaat over de strategieën die zich zullen

ontwikkelen, het verloop van de strijd, de concrete veldslagen die zullen worden gevoerd, de uitslag van de confrontaties en de eventuele regelingen tussen winnaars en verliezers, dan is een analyse in termen van klassen veel minder tot helemaal niet nuttig. Deze vorm van overschatting treffen we niettemin regelmatig aan in de hier besproken werken.

6.4. De historische sociologie heeft het over brede verbanden en lange termijnprocessen en gaat grootschalige veralgemeningen niet uit de weg. Dat spreekt tot de verbeelding en verklaart haar populariteit. Het gaat evenwel om één van de moeilijkste en ook gevaarlijkste werkerterreinen waarop sociale wetenschappers zich kunnen begeven. Geen enkele historicus of socioloog is in staat om al het primaire materiaal, op basis waarvan historische vergelijkingen zullen worden gemaakt, zelf te verzamelen. Dat betekent dat men afhankelijk is van secundaire literatuur, van werk dat door anderen, vaak op basis van een totaal verschillende onderzoeksagenda, werd verricht. Soms is noodzakelijk primair onderzoek zelfs nog niet gebeurd en wordt vergelijken en veralgemenen een uiterst speculatieve bezigheid. Of zoals Eric Hobsbawm opmerkt: "the comparatist can only be as good as the material available for comparison" (Hobsbawm, 1967).

Een probleem is ook dat "historisch materiaal" niet eenvoudigweg het karakter heeft van "primaire data", die vervolgens door historisch sociologen samengevoegd kunnen worden tot veralgemeningen. Het minste dat van historische sociologen kan worden verwacht is dat ze hun huiswerk maken: dat ze alleszins kennis nemen van de debatten die historici voeren op die terreinen waaraan de historische sociologen hun materiaal ontleen. Zo is de historiografie over Duitsland, ondermeer omwille van de controverse over Duitslands' "Sonderweg", erg polemisch van aard (hierover: Lorenz, 1992). De hier besproken auteurs zijn zich ofwel niet van de controverse bewust, ofwel gebruiken ze enkel die historici die in de lijn liggen van de door hen geponeerde veralgemeningen. Hetzelfde geldt voor het "klassekarakter" van de Engelse Civil War. Dat is een onderwerp waarop elke generatie historici zich de tanden breekt. Barrington Moore kiest, wanneer hij dit onderwerp aansnijdt, uit de literatuur zeer specifiek die auteurs als bron die zijn stellingen ondersteunen. Het is duidelijk dat die selectiviteit ook de draagwijdte van de conclusies bepaalt.

Het einde is helemaal zoek wanneer historische sociologen ook nog eens, wanneer de historische literatuur niet de verwachte bevestiging van de veronderstelde samenhangen biedt, de resultaten van andermans historisch onderzoek besluiten te herinterpreteren. Zo is in de "*Social Origins*" een appendix opgenomen, waarin Moore de historische literatuur die tegen zijn thesis pleit, bekritiseert en wegverklaart als zijnde het resultaat van "conservative historiography" (Moore, 1966: 509-523). Het is verbazend hoe nonchalant de hier besproken auteurs omspringen met de historische literatuur. Voor een deel heeft dat te maken met talenkennis: de meeste auteurs zijn niet 'in staat werken te lezen in de taal van alle landen die ze in beschouwing nemen. Dat maakt dat soms nogal cruciale onderdelen van het betoog op enkele overzichtswerken worden gesteund. Auteurs die het over België hebben, doen dat zonder schroom op basis van een beperkt aantal zeer verouderde bronnen, wier enige waarde vermoedelijk ligt in het feit dat ze in het Engels zijn geschreven en toevallig in een aantal grote universiteitsbibliotheken zijn terechtgekomen.

Er stelt zich evenwel een meer fundamenteel probleem, zoals Goldthorpe opwerpt in een kritisch stuk over de nieuwe historische sociologie (Goldthorpe, 1991) (8). Sociologie en geschiedenis zijn en blijven in essentie twee verschillende disciplines. Dat verschil heeft minder te maken met vraagstellingen, verklaringsstrategieën of onderwerpen. Het verschil ligt in het materiaal waarmee de twee disciplines werken. Sociologen zijn vaak in staat zelf data te construeren, historici zijn afhankelijk van wat aan materiaal is overgebleven. Voor nogal wat relevante onderwerpen ontbreken eenvoudigweg de bronnen om hypothesen te toetsen of stellingen hard te maken. Dat is ook zo voor wat het historisch onderzoek over democratiseringsprocessen betreft. Op basis waarvan kan men bijvoorbeeld oordelen dat leden van een bepaalde klasse een specifiek standpunt steunden, dan wel verwierpen. Welke data heeft men ter beschikking? Er bestaan geen opiniepeilingen of geen verkiezingsonderzoek waarop men kan terugvallen. In de literatuur komen dan ook nogal wat a priori argumentaties voor, waarbij auteurs ervan uitgaan dat bepaalde groepen -omdat ze er belang bij hadden- wel achter een bepaalde politiek zullen hebben gestaan. Weerom, betrouwbaar is anders.

6.5. De traditie van historisch vergelijkende klassenanalyse heeft ongetwijfeld een aantal interessante inzichten in het democratiseringsproces opgeleverd. De vraag is evenwel of die inzichten dankzij, of ondanks de gehanteerde methode tot stand zijn gekomen. Te vaak immers leidt historisch vergelijkende klassenanalyse tot een gerecificeerde, schematische aanpak van de geschiedenis. Dat heeft niet alleen met een analyse in termen van klassen te maken, maar ook met het feit dat het steeds om achteraf-verklaringen gaat. Wanneer je, na de feiten, bijvoorbeeld probeert te verklaren waarom de Italiaanse democratie in 1922 ten onder ging, dan is de kans groot dat je de Italiaanse geschiedenis gaat lezen in functie van die uiteindelijke gebeurtenis. Als het democratische experiment mislukte, dan moeten er wel structurele oorzaken te vinden zijn die duidelijk maken dat democratie geen haalbaar alternatief bleek (9). Die vorm van deterministische en teleologische geschiedschrijving vinden we bij elk van de besproken auteurs.

De balans is voorlopig dan ook zeker niet positief. De traditie van historisch vergelijkende klassenanalyse heeft, wat het democratiseringsonderzoek betreft, haar beloften nog niet waargemaakt. Een aantal toch wel zeer cruciale vragen -"wat zijn klassen", "hoe kunnen klassen handelen", "welke inzichten levert een analyse in termen van klassen op"- worden niet of niet bevredigend beantwoord. De betrouwbaarheid van nogal wat onderzoeksresultaten kan in vraag worden gesteld. De vraag is dan ook deze onderzoekstraditie perspectieven biedt. Het is zonneklaar dat wetenschappelijke vooruitgang alleen mogelijk is wanneer men afstapt van een onderzoeksstrategie die zich aan concrete testen onttrekt. Dat er interessant testmateriaal bestaat behoeft geen discussie.

Tot hiertoe heeft de onderzoeksgroep zich over de eerste en de tweede democratiseringsgolf gebogen. De recente derde golf, die in de tweede helft van de jaren zeventig begon in Zuid-Europa, en later Latijns Amerika, Azië, Centraal- en Oost-Europa, de vroegere Sovjet-Unie en uiteindelijk ook Afrika heeft bereikt, vormt een uitgelezen testgebied voor de stellingen van Moore, Therborn, Rueschmeyer, Stephens en Stephens. Over deze golf is meer en ook meer betrouwbaar materiaal

beschikbaar. Het onderzoek heeft tot hertoe de transities vooral vanuit een korte termijnperspectief bekeken. Het ging daarbij veeleer om het in kaart brengen van het verloop, dan om verklaringen. De mate waarin, vanuit het kader van de historische vergelijkende klassenanalyse, dergelijke verklaringen kunnen worden geformuleerd, zal bepalend zijn voor de verdere toekomst van het onderzoeksprogramma.

VOETNOTEN

- (1) Een verhelderende samenvatting en discussie zijn te vinden bij Skocpol, 1973 en Lorenz, 1987. Smith's karakterisering van Moore's methode verklaart wellicht waarom schematisering van "*The Social Origins*" zo moeilijk is. "Each of Moore's books has been organized around an attempt to answer a large and difficult question. The reader never gets the feeling that Moore really knows the answer before he begins his investigation. In that sense, his work consists of a series of genuine inquiries, in the course of which he advances under the banner of a very large interrogative. Because of Moore's confidence in starting out from a position of not knowing the answer, he has not felt the need to don the protective clothing of any particular theoretical scheme" (Smith, 1984: 314). Bovendien spaart Moore's onderzoeksstrategie de lezer niet: zo is in de "*Social Origins*" het geval van de Indiase democratie ontegensprekelijk in tegenspraak met de algemene these van het boek. "Moore's response is to dig even further into the empirical evidence relating to that society, producing a chapter and attendant bibliography that are longer than the others (...)" (Smith, 1984: 317). Die werkwijze is niet bevorderlijk voor de overzichtelijkheid van het geheel.
- (2) Over het "empirisch democratie-onderzoek", de traditie waarbinnen, op basis van meestal grootschalig en kwantitatief gesofisticeerd onderzoek, nogal uiteenlopende hypothesen, betreffende de voorwaarden en omstandigheden -in de literatuur samengevat als "the conditions and prerequisites"- van democratie, werden getoetst: Lipset, 1994 en Huntington, 1991.
- (3) Ook Theda Skocpol geeft uiteindelijk een negatief antwoord op de vraag "Can Barrington Moore's arguments be applied to the political development of countries other than the eight actually covered by *Social Origins of Dictatorship and Democracy*? (...) The answer is that, because they are largely inductively established, comparative-historical causal arguments cannot be readily generalized beyond the cases actually discussed" (Skocpol en Somers, 1980: 195).
- (4) Therborn hanteert de volgende vier criteria om democratie te omschrijven: "(1) a representative government elected by (2) an electorate consisting of the entire adult population, (3) whose votes carry equal weight, and (4) who are allowed to vote for any opinion without intimidation by the state apparatus." (Therborn, 1977: 4).
- (5) De Nederlandse politicoloog Huub Spoormans, auteur van een proefschrift over de totstandkoming van de Nederlandse democratie, merkt op dat

Therborn's analyse uiteindelijk alleen gaat over de invoering van het algemeen stemrecht. Die strijd is effectief in hoofdzaak gestreden door de arbeidersbeweging. Indien men echter ook de strijd om de totstandkoming van de constitutionele monarchie of het parlementair stelsel in de analyse betreft, kan de rol van de burgerij niet worden beperkt tot die van "conserverende kracht" die Therborn haar toebedeelt. Spoormans stelt dat het ontstaan van de democratie niet zozeer afhankelijk is van de de strijd van de arbeidersbeweging en de reactie van de burgerij daarop, maar eerder omgekeerd: de strijd van de burgerij en de reactie van de arbeidersbeweging daarop (Spoormans, 1988: 271-72).

- (6) Luebbert meent dat, indien de eerste wereldoorlog niet zou zijn uitgebroken, in een aantal landen -Italië, Noorwegen, Zweden en misschien zelfs Duitsland- voortgezette industrialisering op termijn tot eenzelfde dominantie van de liberale krachten zou hebben geleid. Ook daar zou vermoedelijk de arbeidersbeweging, onder de vleugels en de ideologische hegemonie van de Liberale partijen, gradueel haar integratie hebben afgedwongen. De eerste wereldoorlog doorkruiste echter deze ontwikkeling. De radicalisering en de machtspositie van de arbeidersbeweging maakten "Lib-Lab" bondgenootschappen naar Engels model voortaan onmogelijk.
- (7) Luebbert gebruikt als criteria "primary labor force as a percentage of total labor force" en "agrarian proletariat as a percentage of total primary labor force", waarbij "agrarian proletariat" wordt gedefinieerd als "landless workers or smallholders dependent on the agrarian labor market for some part of their income" (Luebbert, 1987: 462). Dat is uiteraard een andere operationalisering dan die van Stephens. We hebben evenwel eerder opgemerkt dat (1) de wijze waarop Moore de dominantie van de "landed upper class" of de aanwezigheid van "labor-repressive agriculture" omschrijft en (2) de manier waarop Stephens deze begrippen operationaliseert, zeer discutabel zijn. Luebbert's operationalisering is alleszins minder dubbelzinnig.
- (8) Reacties op Goldthorpes kritiek zijn te vinden in nummer 1, maart 1994, van de *British Journal of Sociology*. Vooral de hysterische overreactie van Michaël Mann, zelf één van de toonaangevende historische sociologen, is zeer ontluisterend.
- (9) Clarke, 1986 vormt een adequaat tegengif tegen de deterministische en teleologische verklaringen van de teloorgang van de Italiaanse democratie in het Interbellum. Recent bewees Randall Collins dat men, op basis van dezelfde structurele determinanten die meestal mochten bewijzen dat democratie in Duitsland geen haalbare kaart was, precies de omgekeerde afloop aannemelijk kan maken (Collins, 1995).

BIBLIOGRAFIE

- ABRAMS, Philip (1982), *Historical Sociology*. Londen: Open Books.
- BONNELL, Victoria (1980), 'The Uses of Theory, Concepts and Comparison in Historical Sociology', *Comparative Studies in Society and History*, 22.
- CASTLES, Francis G. (1973), 'Barrington Moore's Thesis and Swedish Political Development', *Government and Opposition*, 8: 313-331.
- CLARKE, Martin (1986), *Modern Italy, 1871-1982*. Londen: Longman.
- COLLINS, Randall (1995), 'Germany and the Theory of Democratic Modernization', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 21: 3-36.
- ELSTER, Jon (1985), *Making Sense of Marx*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EVANS, Peter en STEPHENS, John D. (1988), 'Studying development since the sixties. The emergence of a new comparative political economy', *Theory and Society*, 17: 713-745.
- GOLDTHORPE, John H. (1991), 'The uses of history in sociology: reflections on some recent tendencies', *British Journal of Sociology*, 42: 211-230.
- HOBBSBAWM, Eric J. (1967), 'Review of 'Social Origins of Dictatorship and Democracy'', *American Sociological Review*, 32: 821-822.
- HOBBSBAWM, Eric J. (1985, (1987)), *The Age of Empire, 1875-1914*. Londen: Abacus.
- HUNTINGTON, Samuel (1991), *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- LIPSET, Seymour Martin (1994), 'The Social Requisites of Democracy Revisited', *American Sociological Review*, 59: 1-22.
- LORENZ, Chris (1987), *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*. Bomm: Meppel en Amsterdam.
- LORENZ, Chris (1992), "'Tegen democraten helpen alleen soldaten". Het Tweede Duitse Keizerrijk 1971-1918', pp. 39-100', in: HESS, Jürgen C. en WIELINGA, F. (eds.), *Duitsland en de Democratie, 1871-1990*. Boom, Meppel en Amsterdam.
- LUEBBERT, Gregory M. (1987), 'Social Foundations of Political Order in Interwar Europe', *World Politics*, 39: 449-478.
- LUEBBERT, Gregory M. (1991), *Liberalism, Fascism and Social Democracy. Social Classes and the Political Origins of regimes in Interwar Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- MOORE, Barrington Jr. (1979, (1966)), *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the making of the Modern World*. Harmondsworth: Penguin Books.
- RUESCHEMEYER, Dietrich, STEPHENS, Evclyne Huber en STEPHENS, John D. (1992), *Capitalist Development and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- SCHWARTZ, Herman M. (1993), 'Review of 'Capitalist Development and Democracy'', *Comparative Political Studies*, 26: 379-383.
- SKOCPOL, Theda (1973), 'A Critical review of Barrington Moore's Social Origins of Dictatorship and Democracy', *Politics and Society*, 4: 1-34.
- SKOCPOL, Theda (1988), 'An 'Uppity Generation' and the Revitalization of Macroscopic Sociology: Reflections at Mid-Career by a Woman from the Sixties', *Theory and Society*, 17: 627-644.

- SKOCPOL, Theda en SOMERS, Margaret (1980), 'The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry', *Comparative Studies in Society and History*, 22: 174-197.
- SMITH, Dennis (1984), 'Discovering facts and values: the historical sociology of Barrington Moore', pp. 313-355, in: SKOCPOL, Theda (ed.), *Vision and Method in Historical Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SMITH, Dennis (1991), *The Rise of Historical Sociology*. Oxford: Polity Press.
- SPOORMANS, Huub (1988), 'Met uitsluiting van voorregt'. *Het ontstaan van liberale democratie in Nederland*. Amsterdam: Sua.
- STEPHENS, John D. (1989), 'Democratic Transition and breakdown in Western Europe, 1870-1939: A Test of the Moore Thesis', *American Journal of Sociology*, 94: 1019-1077.
- THERBORN, Göran (1977), 'The Rule of Capital and the Rise of Democracy', *New Left Review*, 103: 3-41.
- THERBORN, Göran (1978), *What Does the Ruling Class Do When it Rules? State apparatuses and State power under Feudalism, Capitalism and Socialism..* Londen: Verso
- THERBORN, Göran (1979), 'The Travail of Latin American Democracy', *New Left Review*, 113-14: 71-111.
- THERBORN, Göran (1980), *The Ideology of Power and the Power of Ideology*. Londen: Verso.
- THERBORN, Göran (1992), 'The Right to Vote and the Four World Routes to/trough Modernity'; pp. 62-92, in: TORSTENDAHL, Rolf (ed.), *State Theory and State History*. Londen: Sage Publications.
- THERBORN, Göran (1995), *European Modernity and Beyond. The trajectory of European Societies 1945-2000*. Londen: Sage Publications.
- TILLY, Charles (1988), 'Future History', *Theory and Society*, 17: 703-712.
- TILTON, Timothy A. (1974), 'The Social Origins of Liberal Democracy: The Swedish Case', *American Political Science Review*, 68: 561-571.
- TUMIN, Jonathan (1982), 'The Theory of Democratic Development. A Critical Revision', *Theory and Society*, 12: 143-164.
- VAN DEN BERG, Axel (1988), *The Immanent Utopia. From marxism on then state to the state of marxism*. Princeton: Princeton University Press.
- WEINER, Jonathan M. (1975), 'The Barrington Moore Thesis and its Critics', *Theory and Society*, 2: 287-300.
- ZWAAN, Ton (1982), 'One Step Forward, Two Steps Back. Tumin's Theory of Democratic Development: A Comment', *Theory and Society*, 12: 165-178.